

Rafał Orzechowski

 <http://orcid.org/0000-0002-6179-4487>Katedra Etnologii i Antropologii Kulturowej
Uniwersytet Wrocławski

WPŁYW TEORII EUGENICZNYCH NA KSZTAŁTOWANIE KONCEPCJI „NARODU JAPOŃSKIEGO”

The influence of eugenic theories on shaping the concept of “the Japanese nation”

Abstract: Shaping the concept of the “Japanese people” was a complex process in which a branch of science called “eugenics” played a role. Galton’s theories in the late 19th and early 20th century gained great popularity in Europe and the USA. The Japanese, who at the end of the Sakoku period opened their borders, showed interest in the achievements of Western science. Eugenic theories have been known practically since the Meiji era, but their popularity depended on the internal situation and position in the international arena. Shaping the concept of “nation” required theoretical support, which was provided, among others considerations of Japanese eugenics regarding the category of “pure blood”.

Key words: eugenics, blood, nation, race, Meiji, Japan, *konketsuji*

Wstęp

Na początku XX wieku eugenika pełniła istotną rolę w kształtowaniu japońskiego dyskursu, koncentrującego się na znaczeniu czystości rasowej w ramach tworzenia narodu składającego się z silnych i płodnych obywateli. Ludzie ci mieliby być określani mianem Nowych Japończyków (*shin nipponjin*). Ich doskonałe ciała stanowiłyby istotny czynnik wzmocnienia ekspansji Japonii, dążącej do uzyskania w okresie trwania Cesarstwa Wielkiej Japonii (*Dai-Nihon Teikoku* albo *Dai-Nippon Teikoku*) statusu mocarstwa. Eugenika była o tyle przydatna, że oferowała naukowe narzędzia dające nadzieję na spełnienie tego mitu. Eugenicy o orientacji nacjonalistycznej uważali, że tylko Nowa Japonia ma szansę rywalizować z zachodnimi potęgami (Europą i Ameryką)¹. Nie można jednak zapominać o istnieniu wyraźnych związków między

¹ J. Robertson, *Eugenics in Japan: Sanguinous Repair*, w: A. Bashford, P. Levine (red.), *The History of Eugenics*, Oxford University Press, Oxford 2010, s. 430.

poszczególnymi celami działań o charakterze eugenicznym a sytuacją polityczną. Jest to bardzo istotne z uwagi na to, że jedynie władze państwowe posiadały narzędzia pozwalające na wdrożenie metod inżynierii społecznej na szerszą skalę.

Teoria Galtona, zarówno w zakresie teoretycznym, jak i praktycznym, pozwalała na aktywne włączenie władz w proces kształtowania społeczeństwa japońskiego. Jednym z przykładów takich działań było wprowadzenie ustaw eugenicznych regulujących między innymi kwestię prawa do posiadania dzieci przez osoby, u których stwierdzono występowanie niepożądanych cech. Japoński dyskurs narodowy inspirował się niemiecką „higieną rasy”, wpływającą na kształtowanie ideologii władz politycznych w niektórych państwach europejskich (przykładem może być tutaj III Rzesza)². Mogłoby to świadczyć o tym, że na przełomie XIX i XX wieku eugenicy przyczynili się w znacznym stopniu do popularyzacji określonych metod działań z zakresu inżynierii społecznej. Japońscy eugenicy poprzez wprowadzenie do dyskursu naukowego kwestii *yūseigaku* („nauka o lepszym urodzeniu”) oraz *jinshukaizengaku* („nauka o ulepszaniu rasy”)³ dostarczyli ideologicznych podstaw uzasadniających potrzebę aktywnego udziału państwa w kształtowaniu nowej koncepcji „narodu”. Należy jednak pamiętać o tym, że idee eugeniczne z czasem przeniknęły także do społeczeństwa, które zaczęło przykładać wagę do kategorii „czystej krwi”. Doprowadziło to między innymi do wykonywania zabiegu aborcji w przypadku dzieci pochodzących z „mieszanych” związków – *konketsuji*⁴. Wynika z tego, że od końca XIX wieku eugenika pełniła dwojakie funkcje. Po pierwsze, dostarczała ideologicznych i naukowych argumentów uzasadniających propagowanie koncepcji wyższości rasy japońskiej względem innych ludów azjatyckich. Po drugie, była postrzegana jako przydatne narzędzie pomagające w utrzymaniu „czystości” rasy japońskiej.

Pierwsze ruchy dążące do stworzenia zestawu cech podkreślających odmienną Japonczyków względem innych nacji pojawiły się jeszcze przed zakończeniem ery *sakoku*. Świadczyłyby one o rodzimej proweniencji zainteresowania kwestią kształtowania „japońskości”, które nabrało wyraźniejszego kształtu w wyniku kontaktu z filozofią i nauką zachodnią. Co prawda w okresie Restauracji Meiji zachodnia myśl polityczna w wyraźny sposób wpłynęła na ostateczne uformowanie nowoczesnej koncepcji „narodu”, niemniej nie można zapomnieć o tym, że posiadała ona pewne cechy szczególne, wynikające z wcześniejszego oddziaływania japońskich ruchów intelektualnych i politycznych (mowa tutaj między innymi o *kokugaku*). Biorąc pod uwagę to, że „naród” kształtował się nie tylko na podstawie różnic występujących między jedną nacją a drugą, ale bazował także na podobieństwach pozwalają-

² I. Sugalska, *Eugenika. W poszukiwaniu istoty niemieckiego totalitaryzmu*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań 2015, s. 182.

³ J. Robertson, *Biopower: Blood, Kinship, and Eugenic Marriage*, w: J. Robertson (red.), *A Companion to the Anthropology of Japan*, Blackwell, Malden, MA 2005, s. 333.

⁴ K. Roebuck, *Japan Reborn: Mixed-Race Children, Eugenic Nationalism, and the Politics of Sex*, Columbia University, 2015, s. 9.

cych zidentyfikować przynależność do danej społeczności⁵, istotne było wyznaczenie cech, które mogłyby świadczyć o odrębności Japończyków od pozostałych grup. W przypadku Azjatów wygląd zewnętrzny nie stanowił na tyle wyraźnej kategorii, aby na jej podstawie dało się odróżnić przedstawicieli danej nacji. Z tego też powodu konieczne było odniesienie się do cech, które nie pozwalały na szybką klasyfikację jednostki. Kategoria „krwi” stała się najważniejszym czynnikiem identyfikującym przynależność do narodu japońskiego (szczególnie po zakończeniu II wojny światowej). Chociaż pozornie „japońska krew” nie różniła się w znacznym stopniu od krwi innych ludów, to jednak na poziomie ideologicznym zaczęła stanowić wyraźny wyznacznik „japońskości” danej osoby. Wynikało to z tego, że była ona postrzegana nie tylko w kategoriach biologicznych, ale także społeczno-kulturowych. Teza Jennifer Robertson, jakoby w przypadku Japończyków należało mówić o hematonacjonalizmie (*hemato-nacionalism*), wydaje się o tyle interesująca, że podkreśla ona związki łączące działania eugeników z popularyzacją koncepcji „czystości krwi” w japońskim dyskursie narodowym.

Mając na względzie powyższe uwagi, za cel artykułu przyjęto zasygnalizowanie trzech zasadniczych kwestii: widocznych inspiracji teorią Galtona w kształtowaniu kategorii „czystej rasy”, stanowiącej kluczowy element nowoczesnego narodu japońskiego; podkreślenie znaczenia „krwi” jako głównego wyznacznika „japońskości” danej osoby (a także wpływu eugeników na popularyzację tej koncepcji); wyróżnienie poszczególnych etapów ewolucji japońskiego dyskursu eugenicznego w odniesieniu do zmian zachodzących w sytuacji politycznej na przestrzeni XX wieku. Aby osiągnąć ten cel, w pracy omówiono następujące zagadnienia: początki kształtowania japońskiego dyskursu narodowego; wprowadzenie koncepcji „czystości rasy” bazującej na kategorii „krwi” (hematonacjonalizm); wpływ zmian geopolitycznych na założenia teoretyczne oraz działania japońskich eugeników; praktyczne aspekty wprowadzenia prawodawstwa eugenicznego w Japonii.

Różne ujęcia eugeniki w koncepcjach japońskich badaczy

Termin „eugenika” (pochodzący od greckiego terminu *eugenes*, który można przetłumaczyć jako „dobry z pochodzenia”) pojawił się po raz pierwszy w rozważaniach Galtona, ujętych w książce *Human Faculty* (1883)⁶. Eugenicy starali się wpływać na dalszą ewolucję człowieka (postrzeganego w kategoriach całego gatunku) poprzez oparcie się na rozwoju dziewiętnastowiecznych nauk przyrodniczych i humanistycznych⁷. W ramach prowadzonych programów można mówić o wykształceniu się

⁵ A.D. Smith, *Kulturowe podstawy narodów. Hierarchia, przymierze i republika*, przeł. W. Usakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009, s. 16.

⁶ K. Marulewska, *Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10, s. 68–69.

⁷ *Ibidem*, s. 76.

dwóch głównych koncepcji związanych z możliwościami ulepszania społeczeństwa. „Eugenika pozytywna” koncentrowała się na powiększaniu puli cech pożądaných, między innymi poprzez koligacenie par. Z kolei „eugenika negatywna” miała na celu usunięcie z danej społeczności cech niepożądanych. Do tej grupy można zaliczyć działania z zakresu kontroli urodzeń, zakazu zawierania małżeństw czy likwidacji członków danej grupy⁸. W ramach dyskursu eugenicznego pojawiały się także zagadnienia obejmujące tematykę świadomego rodzicielstwa, antykoncepcji, aborcji, poradnictwa genetycznego, zwalczania chorób i uzależnień. Widoczne jest, że programy eugeniczne obejmowały szeroki zakres działań służących „ulepszeniu” społeczeństwa (przez nadawanie pożądaných lub usunięcie niepożądanych cech).

Z uwagi na to, że teoria Galtona zyskała pewną popularność w środowisku japońskich naukowców, doszło do powstania neologizmów odnoszących się do tez zawartych w programie eugenicznym. Mowa tutaj o określeniu *yūseigaku* („nauka o lepszym urodzeniu”) oraz *jinshukaizengaku* („nauka o ulepszaniu rasy”). Należy jednak wspomnieć w tym miejscu, że terminy te były wykorzystywane zamiennie z kilkoma innymi, które wykształciły się we wcześniejszych latach: *minzoku/jinshu kairyō*, oznaczającym „ulepszanie rasy”, oraz *minzoku/jinshu esei* – „higiena rasy”. Zarówno *minzoku*, jak i *jinshu* odnosiły się do pojęcia „rasy”, jednak nosły one ze sobą inny zakres znaczeniowy. *Jinshu* było wykorzystywane w ramach dyskursu społeczno-naukowego (biorąc pod uwagę język europejski, najbardziej pasowałoby tutaj niemieckie słowo *Rasse*), z kolei *minzoku* było wykorzystywane głównie w znaczeniu niemieckiego *Volk* (oznaczającego naród lub lud). *Minzoku* w połączeniu z *Nihon* (Japonia) lub *Yamato* (odnoszącym się do starożytnego pochodzenia Japonii) było wykorzystywane w dyskursie nacjonalistycznym, w celu zbiorczego określenia czynników świadczących o „japońskości” danej osoby (fenotypu, kultury, historii, geografii, ducha, narodowości)⁹. Jak widać, pojęcie to miało bardzo szerokie znaczenie i mogło być wykorzystane praktycznie w każdym kontekście odnoszącym się do kwestii „narodu japońskiego”. Wraz ze zmianą ideologiczną, mającą miejsce w okresie powojennym, popularność zdobyło inne określenie – *jus sanguinus*, odnoszące się do większego znaczenia krwi jako czynnika wyznaczającego definicyjne ramy „narodu” japońskiego¹⁰.

Kompleksowe opisanie wszystkich czynników wpływających na wykształcenie się koncepcji „narodu” japońskiego nie byłoby możliwe w tak krótkim opracowaniu, dlatego skoncentrowano się przede wszystkim na rozważeniu możliwości oddziaływania teorii eugenicznych na ten proces. W pierwszej części opisano pokrótce nurty intelektualne oraz ideologie, które wspomagały kształtowanie się świadomości istnienia jednego „ciała narodowego”. W dalszej kolejności przeanalizowano prak-

⁸ A.J. Katolo, *Eugenika i eutanazja w medycynie hitlerowskiej*, Fundacja Instytut Globalizacji, Warszawa 2012, s. 15.

⁹ J. Robertson, *Biopower...*, *op. cit.*, s. 333.

¹⁰ *Ibidem*, s. 333.

tyczne aspekty wykorzystywania teorii eugenicznych w zakresie określonych działań społeczno-politycznych.

Kokugaku i kokutai

Problematyka kształtowania „narodu” (oraz określenia jego ram terminologicznych) stanowiła przedmiot zainteresowania wielu badaczy. Na potrzeby tej pracy można przyjąć definicję opierającą się na założeniu, że jest to „samoświadoma grupa etniczna”, której członkowie uznają swoje pokrewieństwo dzięki posiadaniu wspólnych przodków. Nie ma tutaj znaczenia, czy owe relacje są rzeczywiste, czy też wyimaginowane, ponieważ naród konstituuje się poprzez powstanie wspólnoty wyobrażonej. Bardzo często członkowie grupy są postrzegani w kategoriach rodziny, z uwagi na istnienie między nimi związków opartych na „krwi”¹¹. Kolejnym ważnym czynnikiem świadczącym o istnieniu narodu jest zdolność samookreślenia danej grupy, pozwalająca jej członkom „określić nie tylko to, kim nie są, lecz również kim są”¹². Taka definicja pasuje do koncepcji narodu wytworzonej w warunkach japońskich. Zgodnie z mitem kosmogonicznym ród cesarski został założony przez Ninigiego, wnuka jednej z najważniejszych *kami* – Amaterasu¹³. Inne rody japońskie także wywodziły swoje korzenie od *kami*, które zostały stworzone przez boską parę Izanagiego i Izanami. Wywodzenie się od tych samych demiurgów można uznać za swego rodzaju więź rodzinną, świadczącą o odrębności Japończyków od innych grup. Ponadto w okresie modernizacji państwa doszło do popularyzacji koncepcji postrzegającej naród w kategoriach rodziny, w której „czystość krwi” stanowiła istotny wyznacznik japońskości danej osoby, pozwalający włączyć ją do tej grupy.

Częstokroć można spotkać się z opinią, że ideologia narodowa rozwinęła się na bazie rozważań filozofów europejskich i została później zaszczerpiona krajom wywodzącym się z innych kręgów kulturowych. Co ciekawe, nawet w pracach badaczy dostrzegających występowanie koncepcji „narodu” na innych kontynentach (np. wśród Kreolów) podkreślano fundamentalne znaczenie Europejczyków w jej rozpowszechnianiu¹⁴. Pokazuje to pewne trudności związane z zerwaniem z utartym poglądem odnoszącym się do relacji władzy łączących tereny Zachodu i nie-Zachodu¹⁵. Europejskie inspiracje miałyby wynikać w dużej mierze z istnienia państw kolonialnych, których mieszkańcy przyjmowałyby określone sposoby myślenia bazujące na wzorcach zachodnich¹⁶. Można spotkać się przy tym z opinią, że o ile nacjonalizm w wielu

¹¹ A.D. Smith, *op. cit.*, s. 16.

¹² *Ibidem*.

¹³ *Kojiki, czyli księga dawnych wydarzeń*, przeł. W. Kotański, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986, s. 103–104.

¹⁴ A. Ichijo, *Kokugaku and an Alternative Account of the Emergence of Nationalism of Japan*, „Nations and Nationalism” 2019, DOI: 10.1111/nana.12501, s. 3.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ *Ibidem*, s. 2–3.

krajach azjatyckich (np. Chinach, Wietnamie, Indiach) był wynikiem bezpośrednich zapożyczeń z Europy, o tyle w Japonii, z uwagi na ograniczenie obcych wpływów w okresie *sakoku*, należało mówić raczej o rodzimej proveniencji tej koncepcji¹⁷.

Podkreślano przede wszystkim duże znaczenie powstałego na przełomie XVII i XVIII wieku japońskiego ruchu intelektualnego *kokugaku*, podejmującego próbę oddzielenia „pierwotnej” japońskiej myśli filozoficzno-teologicznej od elementów „obcych” (czyli buddyzmu i konfucjanizmu, wywodzących się z Chin). Warto zauważyć, że wykształcił się on przed zapoczątkowaniem procesu westernizacji, który miał miejsce w okresie Restauracji Meiji¹⁸. Główne idee *kokugaku* („studia nad narodem”) opierały się na badaniach lingwistycznych, w których język postrzegany był w kategoriach narzędzia pozwalającego dotrzeć do treści dawnych tekstów (*Yamato kotoba*). Stanowiły one nośniki informacji umożliwiających wyznaczenie starożytnych początków państwa japońskiego, pozwalających na odróżnienie go od innych krajów (mowa tutaj głównie o Chinach). Dzięki temu możliwe stało się kształtowanie poczucia wspólnoty i tożsamości, bazującej na przekonaniu o istnieniu indywidualnych cech kultury japońskiej¹⁹. Warto jednak podkreślić, że był to ruch intelektualny współistniejący z innymi kierunkami (np. *yōgaku* czy *rangaku*, koncentrujących się na przyswajaniu wiedzy z Zachodu), dlatego nie można twierdzić, że tylko on wpływał na kształtowanie japońskiej świadomości narodowej wśród całego społeczeństwa. Niemniej istnienie *kogukaku* stanowiło podstawę do wykształcenia późniejszego ruchu *kokutai* („narodowego ciała”), tworzącego zręby koncepcji „narodu” bazującej na relacji łączącej ludzi z cesarzem.

Zapoczątkowanie dyskursu eugenicznego w Japonii wiąże się niewątpliwie z wpajaniem przekonania o supremacji narodu japońskiego w Azji. Jeden z eugeników popularyzujących teorie Galtona w Japonii – Ikeda Shigenori – przyczynił się do zapoczątkowania publicznej debaty związanej ze skutecznością wdrażania eugeniki w ramach społecznej, narodowej oraz kolonialnej polityki Japonii, która stanowiłaby swego rodzaju paliwo dla ambitnej kampanii państwowej zmierzającej do zwiększenia populacji Japonii z 70 do 100 milionów osób²⁰. Co prawda Cesarstwo Wielkiej Japonii (*Dai-Nippon Teikoku*) zostało powołane do życia z chwilą przyjęcia konstytucji Meiji w 1889 roku, jednak ideologiczne podłoże funkcjonowania nowego modelu państwa japońskiego zostało położone kilka dziesięcioleci wcześniej (co bezpośrednio przyczyniło się do upadku szogunatu Tokugawów w 1868 roku)²¹. Mowa tutaj o popularyzacji wspomnianej wcześniej koncepcji *kokutai*, której głównymi tezami były niepodważalny prymat cesarza (którego linia rodowa wywodziła się od najwyższej *kami* – Amaterasu) oraz stworzenie nowej koncepcji „ciała państwowe-

¹⁷ I. Farkas, *The Japanese Nation Building in European Comparison*, „Acta Asiatica Varsoviensia” 2013, no. 26, s. 7–8.

¹⁸ A. Ichijo, *op. cit.*, s. 1.

¹⁹ I. Farkas, *op. cit.*, s. 15.

²⁰ J. Robertson, *Eugenics in Japan...*, *op. cit.*, s. 433.

²¹ I. Farkas, *op. cit.*, s. 16.

go”. Państwo utożsamiano z osobą cesarza, zaś jego obywatele stanowili (oczywiście w sensie symbolicznym) jego rodzinę²². Można by też posłużyć się tutaj metaforą związaną bezpośrednio z ciałem: skoro cesarz był głową państwa, to cały naród można postrzegać w kategoriach członków tegoż ciała, wykonującego wolę najwyższego władcy. Ruch *kokutai* doprowadził do wykształcenia państwowej koncepcji „narodu japońskiego”, w tym pewnego zestawu cech, które musiała posiadać dana osoba, aby mogła zostać uznana za Japończyka.

Odnosząc się do koncepcji Anthony’ego D. Smitha, Japonia zaliczałaby się do tzw. hierarchicznych państw narodowych, w których połączone zostały kult cesarza, religia ludowa oraz masowe wychowanie. Szczególnie istotne było wprowadzenie obowiązkowego programu wychowawczego dekretem cesarza z 1890 roku, skierowanego do wszystkich członków społeczności²³. Jednym z jego celów było między innymi tworzenie zrębów ideologicznych dla nowoczesnej kategorii narodu japońskiego (nawiązującej do stosunków społecznych funkcjonujących w Europie)²⁴. Smith w przypadku procesów narodowościowych prowadzonych w okresie Restauracji Meiji trafnie podkreślił widoczne inspiracje kulturą Zachodu, jednak jednocześnie skorzystał z pewnego skrótu myślowego, uznając, że podobne procesy miały miejsce już w okresie Tokugawów. Co prawda wspomina on jedynie o „częściowych zapożyczeniach z Zachodu”, niemniej nie precyzuje, kto miał dostęp do takiej wiedzy oraz decydował się na jej rozpowszechnienie²⁵. Nie podaje także przykładów rodzimych ruchów mogących stanowić podstawę tworzenia koncepcji narodu bez udziału Europejczyków (*kokugaku* i *kokutai*), co można uznać za spore przeoczenie. Z drugiej strony Smith w swojej koncepcji podkreślał rolę więzi etnicznych oraz starożytnych tradycji kulturowych, wpływających na konstruowanie nowoczesnych państw narodowościowych, co na pewno można odnieść do ruchu *kokugaku*, koncentrującego się właśnie na tych aspektach²⁶. Dodatkowo nie można całkowicie odrzucić jego teorii z uwagi na to, że w okresie *sakoku* nawiązywano kontakty handlowe z różnymi nacjami (choć bardzo ograniczone). Nic nie stało na przeszkodzie, aby jeden z przedstawicieli wyżej wspomnianych nurtów zetknął się z koncepcją narodu poprzez lekturę zachodnich książek i wykorzystał ją w swoich przemyśleniach. Jednak jednoznaczne stwierdzenie, czy doszło do takich zapożyczeń, nie jest możliwe z uwagi na brak bezpośrednich nawiązań w literaturze japońskiej z okresu XVIII i pierwszej połowy XIX wieku. Owe inspiracje są już zdecydowanie widoczne w latach 70. XIX wieku, o czym może świadczyć wydanie w 1874 roku *Kokutai Shinron*

²² Y. Iida, *Sources of Japanese identity: Modernity, Nationalism and World Hegemony*, New York 1999, s. 44.

²³ A.D. Smith, *op. cit.*, s. 210.

²⁴ *Ibidem*, s. 210–211.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ *Ibidem*, s. 13, 16.

(*Nowej Teorii Kokutai*) autorstwa Hiroyuki Katō, znajdującego się pod wpływem holenderskich, niemieckich i angielskich filozofów²⁷.

Kształotowanie „narodowej polityki” (*kokutairon*) było związane między innymi z poczuciem nierówności w stosunkach z państwami zachodnimi we wczesnym okresie Meiji²⁸. Początków działań z zakresu eugeniki można doszukiwać się właśnie w przeświadczeniu o zajmowaniu gorszej pozycji względem kultury euro-atlantyckiej. Przymusowe otwarcie granic, a także późniejsza klęska w działaniach z okresu II wojny światowej (zakończona okupacją i upadkiem mitu „Wielkiej Japonii”) wpłynęły na zwiększenie zainteresowania kategorią „czystej krwi”. Z tego też względu należałoby pokrótce przedstawić zarówno początki kształtowania koncepcji eugenicznych w Japonii, jak i dynamikę zmian wpływającą na wzrost oraz spadek ich znaczenia w polityce władz japońskich.

Źródła hematonacjonalizmu

Przyjmuje się, że pierwszy etap popularyzacji teorii eugenicznych miał miejsce między 1869 rokiem a początkiem XX wieku. W tym czasie koncentrowano się przede wszystkim na zagadnieniach związanych z ulepszaniem rasy poprzez promowanie małżeństw mieszanych. Uważano bowiem, że „zachodnie ciało jest piękne i silne”, więc w celu polepszenia atrybutów samych Japończyków niezbędne było wprowadzenie nowej krwi (propagatorami takiego podejścia byli Yoshio Takashi oraz Yukichi Fukuzawa)²⁹. W początkowej fazie koncentrowano się na ulepszaniu zewnętrznych oznak świadczących o wyższości rasy, dopiero w późniejszych etapach (początek XX wieku – lata 20. XX wieku) pojawiła się głębsza refleksja naukowa dotycząca biologicznych i społecznych czynników warunkujących stosowanie metod z zakresu eugeniki. Interesujące jest to, że w zależności od sytuacji geopolitycznej można wykazać spadek lub wzrost zainteresowania kwestiami związanymi z czystością krwi. Niekiedy przeważały teorie propagujące zawieranie małżeństw mieszanych, z kolei w innych okresach szczególną popularnością cieszyły się tezy odnoszące się do „czystości krwi” i wyższości Japończyków nad innymi rasami.

W japońskiej myśli eugenicznej „krew” stanowiła bardzo ważną kategorię. Spowodowane to było tym, że pełniła ona istotne funkcje w ramach japońskiej kultury. Do XVII wieku krew była postrzegana w kategoriach negatywnych, w nawiązaniu do rytualnej nieczystości wywołanej kontaktem z nią (*kegare*), wymagającej odpo-

²⁷ M.A. Piegzik, *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militarizmu – doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 40/2, s. 33.

²⁸ I. Reader, *Identity, Nihonjinron, and Academic (Dis)honesty*, „Monumenta Nipponica” 2003, vol. 58, no. 1, s. 105.

²⁹ M. Kato, *Women’s Rights? The Politics of Eugenic Abortion in Modern Japan*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2009, s. 39.

wiednich zabiegów i ceremonii (mężczyzna mógł uniknąć „zatrucia krwią” menstruacyjną kobiety dzięki przeprowadzeniu specjalnych rytuałów shintoistycznych)³⁰. Od XVII do XIX wieku krew stopniowo zyskiwała pozytywne konotacje, związane z jej włączeniem w dyskurs rodziny. W połowie XIX wieku istniało już kilka określeń odnoszących się do związków krwi występujących między członkami rodu: *ketsuen* (związek krwi), *kettō* (linia krwi) oraz *ketsuzoku* (więzy krwi)³¹. Krew, wraz z wejściem w życie konstytucji Meiji (1890), stała się w kontekście prawnym jednym z głównych czynników określania „japońskości” danej osoby. Za obywatela japońskiego była uznawana ta osoba, która mogła pochwalić się posiadaniem dziedzictwa „krwi” ze strony ojca. Co prawda z czasem także krew matki zyskała status potwierdzający legitymizację „japońskości” danej osoby, niemniej sama kategoria „krwi” już od końca XIX stała się jej trwałym wyznacznikiem³².

Niezwykle ważną rolę pełniła kategoria „czystej krwi” (pojawiająca się już w latach 80. XIX wieku), świadcząca o „autentyczności” osoby chcącej uchodzić za Japończyka. Metaforyczna „czystość” ciała obejmowała nie tylko pojedynczych obywateli, ale była także wykorzystywana w kontekście całego narodu. „Czysta krew” oznaczała naród wolny od wszelkich nieczystości i skażeń³³. Można to rozumieć zarówno w kategoriach biologicznych (czyli społeczności wolnej od wszelkich niedoskonałości fizycznych i psychicznych), jak i rasowych (jedynie osoby spełniające odpowiednie kryteria mogły uchodzić za pełnoprawnych Japończyków). Kategoria krwi, która „miała wartość absolutną, podobnie jak ziemia, która daje rasie ramy rozwoju (*Blut Und Boden*)”³⁴, pełniła istotną funkcję także w niemieckiej teorii „higieny rasy”. Teorie niemieckich eugeników wpłynęły na kształtowanie się dyskursu w Japonii z uwagi na to, że wielu lekarzy oraz naukowców z tego państwa na pewnym etapie swojej edukacji decydowało się na wyjazd do Niemiec. Pierwszy artykuł dotyczący zagadnienia znaczenia krwi oraz tzw. temperamentu narodowo-kulturowego, autorstwa Hary Kimaty, pojawił się w 1916 roku w czasopiśmie „Igaku Shinpo”³⁵. Nie bez znaczenia było to, że Kimata studiował w Niemczech, gdzie pracował z internistą Emilem von Dungernem (1867–1961), który w 1910 roku wraz z polskim serologiem Ludwikiem Hirszfoldem (1884–1954) dokonał odkrycia w zakresie dziedziczności grup krwi A, B i 0 (odkrytych w 1901 roku) oraz AB (odkrytej w 1902 roku)³⁶. We wczesnych latach 20. XX wieku amerykański antropolog austriackiego pochodzenia Reuben Ottenberg (1882–1959) zaproponował podział „ras” na sześć kategorii, opie-

³⁰ J. Robertson, *Hemato-nationalism: The Past, Present, and Future of “Japanese Blood”*, „Medical Anthropology” 2012, no. 31, s. 96.

³¹ *Ibidem*, s. 97.

³² J. Robertson, *Blood Talks: Eugenic Modernity and the Creation of New Japanese*, „History and Anthropology” 2002, vol. 13, no. 3, s. 192.

³³ *Ibidem*, s. 194.

³⁴ J. Piwowarczyk, *Wobec nowego czasu. Z publicystyki 1945–1950*, „Znak” 1985, s. 32.

³⁵ J. Robertson, *Hemato-nationalism...*, *op. cit.*, s. 97.

³⁶ *Ibidem*.

rając się właśnie na grupach krwi. Włączył on Japończyków do kategorii „Hunan” (nazwa nawiązująca do jednego z obszarów znajdujących się w Chinach), do której zaliczył między innymi południowych Chińczyków, Węgrów i rumuńskich Żydów³⁷.

Teoria ta spotkała się z krytyką japońskiego naukowca studiującego w Niemczech – Furuhaty Tanemoto (1891–1975), który zaproponował zmianę kategorii „Hunan” na typ „japoński” (*Nippongata*). Co więcej, argumentował, że Japończycy powinni stworzyć z mieszkańcami centralnej Europy jedną grupę (z wyłączeniem ludności pochodzenia żydowskiego)³⁸. Furuhata Tanemoto przyczynił się także w dużym stopniu do popularyzacji teorii eugenicznej wśród zwykłych obywateli. W okresie ekspansji cesarstwa japońskiego (1930–1945) publikował liczne artykuły w gazetach, dostarczając podstawowych informacji na temat grup krwi oraz możliwości dokonywania transfuzji. Furuhata jako dyrektor regionalnego oddziału *Nippon minzokueisei kyōkai* (Japońskiego Stowarzyszenia Higieny Rasy) prowadził także publiczne wykłady w ośrodkach kultury (np. w Muzeum Nauki w Parku Ueno w Tokio w 1939 roku) przybliżające kwestie związane z grupami krwi oraz praktycznym zastosowaniem sterylizacji w ramach działań z zakresu eugeniki³⁹.

Wspomniany wcześniej Ikeda Shigenori w *Manifestie dla Eugenicznej Japonii* (*Yūsei nippon no teishō*) z 1927 roku także poruszył kwestie związku „krwi” z przynależnością do narodu japońskiego:

Japończycy są ostatecznie Japończykami. Krew wiąże się z krwią (...). Nie ma niczego, co przemawia bardziej dosadnie niż krew. Nie ma niczego, co wiąże i bardziej spaja ze sobą ludzkie istnienia niż krew. Nawet jeżeli [Japończyk] urodził się w Ameryce, mówi po amerykańsku, ma amerykańskie obywatelstwo, płaci amerykańskie podatki, pracuje w Ameryce czy mieszka w Ameryce, jest ostatecznie Japończykiem. Jako ich rodacy nie uważamy ich za obcą nację czy obcokrajowców. Powiedziano, że ducha dobroczynności i równości można osiągnąć tylko wtedy, gdy zrezygnuje się z obywatelstwa z krwi. Jednakże zasadniczo niemożliwe jest przerwanie obywatelstwa z krwi. Wszyscy partycypujemy w tworzeniu Eugenicznej Japonii (*yūsei nippon*). Ta wyspiarska nacja jest eugenicznie błogosławionym krajem. Ponieważ nie dzielimy granic z innym państwem, nasze kontakty z obcokrajowcami były powierzchowne, a zatem nasza krew otrzymała boską ochronę [przed wymieszaniem]. Nieprzerwane i integralne 3000 lat historii naszego imperialnego ludu i naszej krwi wiążącej wielką rodzinę – stanowi unikat w skali świata. Z naszym wrodzonym szczęściem musimy raz jeszcze (...) podkreślić kulturalną, naukową, racjonalną i merytoryczną prawdę o naszej etnicznej supremacji⁴⁰.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ J. Robertson, *Hemato-nationalism...*, *op. cit.*, s. 97.

³⁹ *Ibidem*, s. 98.

⁴⁰ J. Robertson, *Eugenics in Japan...*, *op. cit.*, s. 433–434.

Wpływ sytuacji geopolitycznej na popularność eugeniki

Manifest Ikedy świadczy o sporym zainteresowaniu kwestiami eugenicznymi w latach 20. XX wieku, jednak należy pamiętać o tym, że praktyczne przełożenie postulatów działaczy oraz naukowców związane było ściśle z sytuacją polityczną i społeczną. Warto w tym miejscu wspomnieć o ustaleniach japońskiego badacza Ogumy Eiji, który stwierdził, że popularność mitu o „etnicznej homogeniczności” zależała w dużym stopniu od czynników politycznych. Kiedy Japonia była słaba, dominowały tendencje propagujące homogeniczny charakter państwa, z kolei w okresie dominacji stawała się bardziej otwarta na dostrzeganie multikulturowego charakteru obywateli⁴¹. W czasach ekspansji cesarstwa japońskiego widoczne były nawiązania do teorii odnoszących się do wspólnego pochodzenia Japończyków, Koreańczyków i innych ludów azjatyckich. Stanowiły one ideologiczną podstawę tłumaczącą dążenia do kolejnych podbojów ziem należących do „potomków bogów”. Imperium japońskie miało w tym kontekście dokonywać restauracji terenów należących do „wybrańców”⁴². Prowadzono interdyscyplinarne badania mające podkreślać różne aspekty świadczące o odmienności Japończyków. Mowa tutaj chociażby o folklorystyce Yanagicie Kunio, omawiającym wpływ tradycji uprawy ryżu na kształtowanie się świadomości japońskiej, czy też historyku Tetsuro Watsuji, wykazującym istnienie wyjątkowej więzi między naturą i Japończykami⁴³.

Upadek mitu Wielkiego Cesarstwa Japonii i odejście od polityki *kokutai* przyczyniło się do dalszego wzrostu zainteresowania teoriami eugenicznymi. Zapewne wynikało to z osłabienia pozycji politycznej, co w kontekście odkryć Ogumy doprowadziło do zwiększenia potrzeby postrzegania Japonii jako narodu homogenicznego pod względem rasowym i etnicznym, przy jednoczesnym podkreślaniu jego wyższości w stosunku do reszty mieszkańców Azji (nie dotyczyło to ludności z euro-atlantycznego kręgu kulturowego). Wraz z utratą kolejnych terytoriów kładziono coraz większy nacisk na „rasową czystość”, zapewniającą „siłę” narodowi japońskiemu. Coraz mniejszą popularnością cieszyły się teorie wspierające mieszane małżeństwa z Tajwańczykami czy Koreańczykami⁴⁴.

Niektórzy badacze uważają, że Oguma, przedstawiając swoją teorię, pominął asymetrię stosunków władzy, widoczną przed i po zakończeniu wojny. To prawda, że koncepcja „czystej krwi” zyskała na popularności w okresie powojennym, jednak nie można twierdzić, że wynikała ona bezpośrednio z działalności rządu japońskiego. Jako argument przytacza się tutaj fakt, iż w tym czasie Japonia znajdowała się pod okupacją amerykańską. Rząd nie mógł więc bezpośrednio realizować swojej polityki

⁴¹ D. Askew, *Oguma Eiji and the Construction of the Modern Japanese National Identity*, „Social Science Japan Journal” 2001, vol. 4, no. 1, s. 115.

⁴² I. Reader, *op. cit.*, s. 106.

⁴³ *Ibidem*, s. 108–109.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 108.

narodowościowej⁴⁵. Z drugiej strony w 1949 roku (czyli jeszcze w czasie trwania amerykańskiej okupacji) wprowadzono Eugeniczne Prawo Opiekuńcze (*Yūsei hogohō*), co świadczyło tym, że Amerykanie nie byli przeciwni stosowaniu metod z zakresu eugeniki, o ile odnosiły się one do zagadnień zdrowotnych lub populacyjnych. Inaczej mogłoby to jednak wyglądać w przypadku jednoznacznego identyfikowania kwestii narodowościowych z działaniami eugeników. Wraz z przekazaniem pełni władzy rządowi japońskiemu zapoczątkowana została publiczna debata odnosząca się do kwestii czystości rasy japońskiej, która w dużym stopniu dotyczyła problematyki „mieszanej krwi” dzieci urodzonych ze związków z żołnierzami amerykańskimi.

Niezależnie od tego, jakie grupy wywarły największy wpływ na szerzenie teorii eugenicznych wśród społeczeństwa, z pewnością zwiększenie zainteresowania tą tematyką związane było z pojawianiem się konkretnych problemów społecznych – mowa tutaj między innymi o „mieszanych” dzieciach (*konketsuji*). Zakończenie okupacji w 1952 roku pozwoliło na publiczne poruszenie kwestii związanych z kształtowaniem definicji „japońskości”. Idea „czystej krwi” miałaby stanowić swego rodzaju odpowiedź na pustkę, która wytworzyła się wraz porzuceniem mitu utworzenia „Wielkiej Japonii”. Poruszenie problematyki *konketsuji* dało początek wielkiej debacie politycznej, w której przewagę zdobyły osoby wspierające nacjonalistyczne tendencje oparte na kategorii „czystości rasy”⁴⁶. Jednak w propagowaniu tego podejścia istotny udział miały także inne grupy społeczne: artyści, naukowcy, dziennikarze⁴⁷. Idea czystości odnosiła się bezpośrednio do odrzucenia tego, co „mieszane”, ponieważ kojarzyła się ona z zachodnią dominacją. Podważała nie tylko wyjątkowy status Japończyków, ale także ukazywała ich słabość, przejawiającą się przymusem goszczenia obcych wojsk oraz ograniczania wolności (np. w zakresie słowa)⁴⁸.

Publiczne poruszenie tematyki *konketsuji* nie było przypadkowe, ponieważ część dzieci zrodzonych z mieszanych związków została spłodzona w wyniku działania tzw. *Recreation and Amusement Centers*, mających na celu zapewnienie „komfortu” amerykańskim żołnierzom poprzez usługi świadczone przez „żeńskie sprzedawczynie”. Japończycy założyli takie ośrodki już trzy dni po ogłoszeniu kapitulacji⁴⁹. Jednym z głównych czynników warunkujących podjęcie takich działań było zachowanie czystości rasy poprzez unikanie zawierania mieszanych małżeństw i ochronę „szanowanych kobiet” (pochodzących z klasy średniej). Co prawda placówki tego typu zostały zamknięte już w 1946 roku, z uwagi na szerzenie się wśród żołnierzy amerykańskich chorób wenerycznych, niemniej samo ich powstanie świadczyło o określonym podejściu do kwestii mieszania ras⁵⁰. Co ciekawe, pomimo zamknięcia *Recreation*

⁴⁵ K. Roebuck, *op. cit.*, s. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 9.

⁴⁷ *Ibidem*, s. 6.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 8.

⁴⁹ M. Koikari, *Rethinking Gender and Power in the US Occupation of Japan, 1945–1952*, „Gender & History” 1999, vol. 11, no. 2, s. 321.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 321.

and Amusement Centers doszło do swoistego podziału w zakresie świadczenia usług seksualnych. Ankiety przeprowadzone w owym czasie przez japoński rząd pokazały, że w świadomości społecznej usługi prostytutek działających w ramach powszechnie akceptowanych zorganizowanych struktur (np. w Yoshiwarze) były świadczone w głównej mierze Japończykom, z kolei kobiety pracujące na ulicy były pogardzane i jako takie kojarzone z usługami świadczonymi amerykańskim okupantem⁵¹. Problem *konketsuji* tak naprawdę nie miał istotnego znaczenia pod względem populacyjnym (według oficjalnych danych takich dzieci rodziło się stosunkowo niewiele – od 4 do 5 tysięcy⁵², niemniej w mediach posługiwano się często liczbami oscylującymi w granicach kilkuset tysięcy⁵³), jednak stanowił pewien symbol zaprzeczenia idei „czystości krwi”, przypominający dodatkowo Japończykom o czasach ich podległości w okresie okupacji⁵⁴. Doprowadziło to do sytuacji, w której japońskie kobiety dobrowolnie poddawały się zabiegowi aborcji w celu usunięcia płodów „mieszanych dzieci” (dziennikarze z czasopisma „*Ashi*” spekulowali, że takich zabiegów przeprowadzono około 10 tysięcy⁵⁵). Pokazuje to, że piętno urodzenia „nieczystego” dziecka mogło stać się powodem do podjęcia decyzji o usunięciu płodu – takie zabiegi zdecydowanie wpisują się w kontekst japońskiej eugeniki.

Rola kontroli urodzeń, aborcji i sterylizacji w świetle praw eugenicznych

Działania z zakresu eugeniki nie ograniczały się jednak wyłącznie do kwestii kształtowania „Nowych Japończyków” oraz koncepcji „czystej krwi”. Były także ściśle związane z czynnikami gospodarczo-społecznymi, w tym dynamicznymi zamianami w zakresie populacji Japonii. Aborcja była praktykowana jeszcze przed nastaniem okresu Meiji, szczególnie w przypadku wystąpienia klęski głodu, stanowiącej racjonalną przesłankę stosowania takich metod kontroli urodzeń (przy czym rząd japoński Restauracji Meiji w 1868 roku wprowadził prawny zakaz wykonywania takich zabiegów)⁵⁶. Z drugiej strony teorie Galtona z pewnością wspomagały renesans tych metod w dwudziestowiecznej Japonii. Co ciekawe, na początku XX wieku dosyć podejrzliwie odnoszono się do kwestii kontroli urodzeń, nawet pomimo faktów potwierdzających konieczność zastosowania takich środków⁵⁷. W trakcie I wojny światowej w wyniku przeludnienia doszło do znacznego wzrostu cen ryżu, prowadzącego

⁵¹ *Ibidem*, s. 327.

⁵² K. Roebuck, *op. cit.*, s. 38.

⁵³ *Ibidem*, s. 22.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 13.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 89.

⁵⁶ M. Kato, *op. cit.*, s. 35.

⁵⁷ M. Bronofenbrenner, J.A. Buttrick, *Population Control in Japan: An Economic Theory and Its Application*, s. 552–553, <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2849&context=lcp> (dostęp: 6.08.2019).

w rezultacie do tzw. buntów ryżowych (*kome sōdō*)⁵⁸. Cztery lata po tym zdarzeniu środowiska socjalistyczne, wspierające ruch kontroli urodzeń, zaprosiły do siebie Margaret Sanger (jedną z czołowych amerykańskich działaczek), która miała prowadzić prelekcje dotyczące wspomnianych zagadnień⁵⁹. Ostatecznie nie otrzymała ona zezwolenia na wygłoszenie wykładów w związku z podejrzliwością środowisk policyjnych i wojskowych, odnoszących się niechętnie do koncepcji i teorii prownienencji zachodniej⁶⁰.

W samej Japonii także można było dostrzec inicjatywy podejmowane przez rodzimych działaczy propagujących kontrolę urodzin. Mowa tutaj między innymi o seksuologach Senji Yamamoto oraz Shizune Katō, którzy starali się wprowadzać metody antykoncepcji do codziennego życia Japończyków⁶¹. Jednak w latach 20. XX wieku rząd w Japonii doszedł do wniosku, że problem przeludnienia może zostać rozwiązany na drodze ekspansji terytorialnej i zakładania kolonii. W wyniku rosnących wpływów militarystów w 1929 roku przyjęto oficjalną linię polityczną opartą na celowym zwiększeniu liczebności narodu. Z tego też względu działania osób wspierających ruchy kontroli urodzeń nie były zbyt popularne – wspomniany wcześniej Yamamoto został zastrzelony w 1929, zaś Katō aresztowana w 1934 roku⁶².

W tym kontekście warto wspomnieć o działaniach grup, które w latach 20. ubiegłego stulecia nie postrzegały działań z zakresu eugeniki jako formy opresji. Wczesny ruch feministyczny aktywnie wspierał niektóre postulaty eugeników, którzy otwarcie krytykowali dominującą w owym czasie patriarchalną i patrylinearną ideologię. Ikeda Shigenori w swoim artykule z 1929 roku podkreślał, że ruch eugeniczny nie tylko nie pomniejsza roli kobiety, ale wręcz przeciwnie – zwiększa jej status społeczny (choćby poprzez podkreślenie jej istotnej roli jako matki i opiekunki)⁶³. W 1935 roku powołano do życia *Yūseikekkon fūkyūkai* (Eugeniczne Towarzystwo Popularyzacji Małżeństwa), które nadało ruchowi Ikedy ramy instytucjonalne. Towarzystwo działało pod auspicjami Japońskiego Stowarzyszenia Higieny Rasy, założonego w 1930 roku przez profesora psychologii na uniwersytecie w Tokio – Nagai Hisomu (który przyczynił się do stworzenia Krajowego Prawa Eugenicznego z 1940 roku). Obydwaj pełnili istotną rolę w promowaniu eugeniki, między innymi poprzez założenie *Nippon yūseiundō kyōkai* (Eugenicznego Stowarzyszenia Ćwiczeń/Ruchu), rekrutującego swoich członków spośród kobiet⁶⁴. Celem stowarzyszenia było propagowanie oraz wprowadzenie rozwiązań proponowanych w ramach higieny rasy oraz eugeniki do codziennego życia zwykłych ludzi. Termin „Ćwiczenia/Ruch” miał nawiązywać do usprawniania ciała i polepszania zdrowia poprzez odpowiednią ak-

⁵⁸ *Ibidem*, s. 552.

⁵⁹ M. Kato, *op. cit.*, s. 38.

⁶⁰ M. Bronofenbrenner, J.A. Buttrick, *op. cit.*, s. 552–553.

⁶¹ M. Kato, *op. cit.*, s. 38.

⁶² *Ibidem*, s. 38.

⁶³ J. Robertson, *Blood Talks...*, *op. cit.*, s. 193–194.

⁶⁴ *Ibidem*, s. 194.

tywność⁶⁵, przy czym służyłaby ona nie tylko indywidualnym potrzebom, ale także polepszaniu kondycji całego społeczeństwa.

Okres powojenny charakteryzował się znacznym wzrostem współczynnika urodzin (przy jednoczesnym spadku liczby zgonów). Z tego też względu rząd japoński przy wsparciu amerykańskich okupantów podjął działania mające prowadzić do ograniczenia liczby nowo narodzonych dzieci. W 1949 roku powołano Population Problem Advisory Council, zajmującą się badaniem tego problemu (oraz szukaniem sposobów jego rozwiązania)⁶⁶. Wśród czterech wydanych zaleceń znalazło się między innymi tworzenie biur konsultacji w sprawie zawierania małżeństw eugenicznych, szkolenie w zakresie planowania rodziny oraz prowadzenia „eugenicznej ochrony” w połączeniu ze stosowaniem środków antykoncepcji⁶⁷. W 1948 roku dokonano modyfikacji prawa umożliwiającego przeprowadzenie aborcji ze względów eugenicznych i medycznych – Eugeniczne Prawo Opiekuńcze (*Yūsei hogohō*) – przy czym w 1949 roku dodano jeszcze zapis pozwalający na dokonanie takiego zabiegu z powodów ekonomicznych po otrzymaniu zgody specjalnej Komisji Ochrony Eugenicznej (w 1952 roku umożliwiono przeprowadzenie aborcji bez konsultacji z tą jednostką – wymagana była jedynie zgoda pacjenta lub jej krewnych)⁶⁸. O ile sam temat planowania rodziny związany był ściśle z kwestią kontroli populacji, o tyle aborcja wprowadzona w ramach wspomnianych praw odnosiła się w zasadzie do kwestii polityki zdrowotnej (nie była postrzegana w kategorii środka służącego rozwiązywaniu problemów populacyjnych)⁶⁹.

Pomimo wprowadzania metod kontroli populacji bazujących na teoriach eugenicznych niektórzy naukowcy japońscy zaprzeczali, jakoby działania takie miały miejsce. Jeszcze w 1968 roku, w ramach artykułu opublikowanego w czasopiśmie „Japanese Journal of Human Genetics”, japoński genetyk Ei Matsunaga deklarował, że „ruch eugeniczny nigdy nie istniał w Japonii”⁷⁰. Twierdził on, że pierwszym i jedynym aktem prawnym świadczącym o takich praktykach było Eugeniczne Prawo Opiekuńcze (*Yūsei hogohō*) wprowadzone w 1948 roku. Zapomniał jednak jednocześnie wspomnieć o tym, że osiem lat wcześniej wydano Państwowe Prawo Eugeniczne (*Kokumin yuseiho*)⁷¹. O ile ustawa z 1948 roku została uchwalona w trakcie trwania okupacji amerykańskiej, w związku z czym można by snuć tutaj pewne teorie odnoszące się do wpływów zewnętrznych warunkujących jej powstanie, o tyle akt z 1940 roku niewątpliwie stanowił suwerenną decyzję władz japońskich. Ustawa z 1940 roku wprowadzała zapis umożliwiający dokonanie sterylizacji eugenicznej

⁶⁵ J. Robertson, *Eugenics in Japan...*, *op. cit.*, s. 433.

⁶⁶ T. Kuroda, *Population Policies in Japan*, „English Pamphlet Series” 1972, no. 78, s. 7.

⁶⁷ *Ibidem*, s. 8.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 8–9.

⁶⁹ *Ibidem*, s. 8.

⁷⁰ J. Robertson, *Eugenics in Japan...*, *op. cit.*, s. 430.

⁷¹ *Ibidem*.

(*yūsei-shujutsu*) w przypadku podejrzenia wystąpienia chorób genetycznych⁷². Akt z 1948 roku wprowadzał dodatkowo możliwość wykonania tego zabiegu w przypadku chorób umysłowych oraz choroby Hansena (trądu)⁷³. Trudno uwierzyć, aby japoński naukowiec specjalizujący się w tych zagadnieniach nie zdawał sobie sprawy z istnienia owego prawa, dlatego też jego wypowiedź należy postrzegać w kategoriach odżegnywania się japońskiego środowiska naukowego (a przynajmniej niektórych jego przedstawicieli) od działań mających charakter eugeniczny.

Jak wspomniano wcześniej, jednym z efektów wprowadzenia Eugenicznego Prawa Opiekuńczego było pozwolenie na wykonywanie aborcji z przyczyn ekonomicznych. Głównym celem Eugenicznego Prawa Opiekuńczego było „zapobieganie narodzinom niepełnowartościowych potomków z eugenicznego punktu widzenia oraz ochrona życia i zdrowia matki”⁷⁴. Zgodnie z oficjalnymi danymi z tego okresu zabiegowi aborcji poddawało się każdego roku około 250 tysięcy kobiet, przy czym rzeczywista liczba była zapewne wyższa (wynikało to z tego, że za operacje płacono gotówką i część lekarzy nie zgłaszała zabiegów ze względów podatkowych)⁷⁵. Aborcja była powszechnie akceptowalnym środkiem kontroli urodzeń. Z tego względu nie była ona narażona na krytykę społeczną (jak miało to miejsce choćby w przypadku Polski). Podobną postawę przyjęło środowisko japońskich kapłanów religii *shintō*. Wynikało to pośrednio z tego, że na terenie świątyń wyznaczono specjalny teren, na którym można było stawiać przypominające lalki statuetki Bodhisattwy Jizō, określane mianem *mizuko jizō*, mające symbolizować dusze płodów (tzw. wodnych dzieci). Posiadały one często dziecięce atrybuty (takie jak ubranka czy zabawki) i były stawiane przez kobiety odczuwające żal oraz poczucie winy z powodu przeprowadzenia aborcji. Odpowiednie rytuały przeprowadzane przez kapłanów miały ułagodzić dusze zmarłych dzieci, a także przynieść spokój samym rodzicom (stanowiły one formę przeprosin)⁷⁶. Kapliczki „wodnych dzieci” stanowią jedno ze źródeł zarobków świątyń, które otwarcie udostępniają ulotki oraz magazyny określające koszty postawienia takiej statuetki (w zamian duchowni troszczą się o stan owych miejsc pamięci)⁷⁷. Warto jednak wstrzymać się z jednoznaczną oceną takich praktyk, gdyż tradycyjna rola kapłanów *shintō* różniła się od funkcji pełnionych przez ich odpowiedników w świecie chrześcijańskim (poza tym także w ramach obrządków katolickich często można się spotkać z „dobrowolnymi” ofiarami składanymi przez wiernych).

⁷² M. Kato, *op. cit.*, s. 40.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ T. Tsuchiya, *Eugenic Sterilizations in Japan and Recent Demands for An Apology: A Report*, „Ethics and Intellectual Disability” 1997, vol. 3, no. 1, s. 1.

⁷⁵ Y. Sugimoto, *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, Cambridge–New York–Melbourne 2010, s. 177.

⁷⁶ M.M. Moto-Sanchez, *Jizō, Healing Rituals, and Women in Japan*, „Japanese Journal of Religious Studies” 2016, no. 43/2, s. 318.

⁷⁷ Y. Sugimoto, *op. cit.*, s. 177.

Działania z zakresu eugeniki miały na celu stworzenie idealnego społeczeństwa japońskiego, jednak podobnie jak w przypadku innych krajów, władze państwowe często ignorowały interes jednostki. Wprowadzenie *Yūsei hogohō* umożliwiło odpowiednim organom przeprowadzanie sterylizacji ludzi z niepełnosprawnością intelektualną i zaburzeniami psychicznymi bez potrzeby uzyskania ich zgody. Prawo to obowiązywało w latach 1948–1996. W jego wyniku dokonano przymusowej sterylizacji grupy liczącej 16,5 tysiąca kobiet. Jedne z pierwszych pozwów zostały złożone w 1997 roku. Ofiary domagały się od Ministerstwa Zdrowia i Opieki Społecznej odszkodowania, przeprosin oraz przeprowadzenia dochodzenia w tej sprawie, jednak zdaniem ówczesnego ministra żądania te nie mogły zostać spełnione, ponieważ sterylizacja była legalnym, zatwierdzonym przez prawo zabiegiem medycznym⁷⁸. Od tamtego czasu zmieniło się wiele pod tym względem, o czym mogą świadczyć słowa przeprosin wystosowane przez premiera Shinzō Abe (ponadto zarządzono wypłacenie odszkodowań w kwocie 3,2 miliona jenów)⁷⁹. Pokazuje to, że współczesny rząd japoński bierze odpowiedzialność za działania swoich poprzedników oraz przyznaje, że stały się one przyczyną fizycznych i psychicznych cierpień japońskich obywateli.

Podsumowanie

Popularyzacja teorii eugenicznych położyła podstawy pod naukowe uzasadnianie kwestii związanych z odmiennością rasy japońskiej oraz wykształcenie się przekonania o istotnym znaczeniu „krwi” w konstruowaniu koncepcji narodu. Współcześnie możliwe jest uzyskanie obywatelstwa japońskiego przez ludzi pochodzących spoza wysp, jednak w dalszym ciągu dominuje pogląd dotyczący związku między istnieniem kategorii „czystych” Japończyków a „krwią”. „Krew” należy tutaj postrzegać jako ważny wyznacznik tożsamości narodowo-kulturowej, a nie tylko kwestię czysto biologiczną⁸⁰. Warto jednak pamiętać o tym, że dyskurs dotyczący „japońskości” oraz kwestii przynależności do narodu japońskiego jest kontynuowany także dzisiaj. Przez wiele dziesięcioleci japońskie władze starały się utrwaląć stereotyp unikatowego, jednorodnego charakteru społeczeństwa japońskiego. Koncentrowano się przy tym głównie na aspektach związanych z czystością rasową oraz etniczną⁸¹. Raport Komisji Praw Człowieka przy ONZ wydany w 2006 roku stwierdzał, że w liczącej 127,7 miliona populacji Japonii 98,45% mieszkańców jest narodowości japońskiej (do pozostałych 1,55% wliczano Ajnów oraz osoby pochodzenia zagranicznego). Zgodnie z raportem z 2014 roku tak wysoki procent populacji Japończyków w stosunku do reszty wynikałby z tego, że „rasizm w Japonii jest w dalszym ciągu żywy

⁷⁸ T. Tsuchiya, *op. cit.*, s. 1.

⁷⁹ *Japan Apologises to Victims of Forced Sterilisation*, <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/24/japan-apologises-to-people-forcibly-sterilised-under-defunct-eugenics-law> (dostęp: 21.07.2019).

⁸⁰ J. Robertson, *Hemato-nationalism...*, *op. cit.*, s. 93.

⁸¹ Y. Sugimoto, *op. cit.*, s. 189.

i intensywny, zaś rząd zdaje się nie dostrzegać głębi problemu”⁸². Z drugiej strony władze Japonii argumentują, że problem rasizmu nie występuje na terenie kraju, ponieważ zgodnie z definicją „rasy” zawartą w *Międzynarodowej konwencji w sprawie likwidacji wszystkich form dyskryminacji rasowej*, żadnej z mniejszości występujących w Japonii nie można zaliczyć do tej kategorii⁸³. Różnice poglądów w zakresie występowania rasizmu w Japonii biorą się z braku zgody co do zdefiniowania kategorii „rasy”. Wynika to pośrednio z wykształcenia się nauki o japońskości (*Nihonjinron*), według której Japonia jest krajem homogenicznym. Zgodnie z jej założeniami ludzie zamieszkujący Japonię są kulturowo i rasowo jednorodni – występowanie rasizmu w kraju nie jest możliwe, skoro nie istnieją grupy mniejszościowe. Odrzucanie przez rząd japoński zarzutów dotyczących rasizmu wynika właśnie z przyjęcia tej koncepcji. Zrozumienie czynników związanych z wykształceniem i funkcjonowaniem *Nihonjinron* może stanowić pierwszy krok do osiągnięcia porozumienia w tej kwestii (lub chociażby zrozumienia stanowiska państwa japońskiego)⁸⁴.

Widoczne jest, że teorie eugeniczne wywarły duży wpływ na kształtowanie debaty społecznej odnoszącej się do kwestii związanych z „japońskością”. Niemniej sami Japończycy rzadko kiedy przyznają, że czerpali swoją inspirację z działań higienistów rasy. Może to wynikać z oficjalnego odrzucenia i krytykowania teorii Galtona w środowisku międzynarodowym, będącego konsekwencją bezpośrednio wiązania eugeniki z Holocaustem. Warto jednak podkreślić, że działania i metody wykształcone w czasach popularności tego nurtu były stosowane w dalszych dziesięcioleciach (tylko bez używania określonych terminów). Ponadto wiele państw prowadziło politykę przemilczeń, polegającą na unikaniu podejmowania tego tematu w debacie publicznej. Przykładem mogą być na przykład władze szwedzkie, które w oficjalnych wydaniach tamtejszych encyklopedii pomijały zagadnienia związane z działalnością eugeników (opisywano jedynie te osiągnięcia, które nie były bezpośrednio związane z tą tematyką)⁸⁵. W przypadku Japonii brak odnoszenia się do działań z zakresu eugeniki może wynikać w dużym stopniu z przejęcia niektórych jej postulatów przez zwolenników wspomnianej wcześniej teorii *Nihonjinron*. Niemniej w celu precyzyjnego określenia zakresu tego związku potrzebne byłyby osobne badania porównawcze tekstów japońskich naukowców z okresu popularności teorii eugenicznych i przedstawicieli *nihonjinron*.

⁸² K. Yamamoto, *The Myth of “Nihonjinron”, Homogeneity of Japan and Its Influence on the Society*, CERS Working Paper 2015, <https://cers.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/97/2016/04/The-myth-of-%E2%80%9CNihonjinron%E2%80%9D-homogeneity-of-Japan-and-its-influence-on-the-society-Kana-Yamamoto.pdf> (dostęp: 17.02.2019).

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ M.Z. Bielawski, *Higieniści. Z dziejów eugeniki*, przeł. W. Chudoba, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2014, s. 16–17.

Bibliografia

- Askew D., *Oguma Eiji and the Construction of the Modern Japanese National Identity*, „Social Science Japan Journal” 2001, vol. 4, no. 1, s. 111–116.
- Bielawski M.Z., *Higieniści. Z dziejów eugeniki*, przeł. W. Chudoba, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2014.
- Bronofenbrenner M., Buttrick J.A., *Population Control in Japan: An Economic Theory and Its Application*, <https://scholarship.law.duke.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2849&context=lcp> (dostęp: 6.08.2019).
- Farkas I., *The Japanese Nation Building in European Comparison*, „Acta Asiatica Varsoviensia” 2013, no. 26.
- Ichijo A., *Kokugaku and an Alternative Account of the Emergence of Nationalism of Japan*, „Nations and Nationalism” 2019, DOI: 10.1111/nana.12501.
- Iida Y., *Sources of Japanese identity: Modernity, Nationalism and World Hegemony*, New York 1999.
- Japan Apologises to Victims of Forced Sterilisation*, <https://www.theguardian.com/world/2019/apr/24/japan-apologises-to-people-forcibly-sterilised-under-defunct-eugenics-law> (dostęp: 21.07.2019).
- Kato M., *Women's Rights? The Politics of Eugenic Abortion in Modern Japan*, Amsterdam University Press, Amsterdam 2009.
- Katolo A.J., *Eugenika i eutanazja w medycynie hitlerowskiej*, Fundacja Instytut Globalizacji, Warszawa 2012.
- Kojiki, czyli księga dawnych wydarzeń*, przeł. W. Kotański, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1986.
- Koikari M., *Rethinking Gender and Power in the US Occupation of Japan, 1945–1952*, „Gender & History” 1999, vol. 11, no. 2.
- Kuroda T., *Population Policies in Japan*, „English Pamphlet Series” 1972, no. 78.
- Marulewska K., *Eugenika w świetle idei postępu. Rozważania wokół fundamentów filozoficznych*, „Dialogi Polityczne” 2008, nr 10.
- Moto-Sanchez M.M., *Jizō, Healing Rituals, and Women in Japan*, „Japanese Journal of Religious Studies” 2016, no. 43/2.
- Piegzik M.A., *U źródeł japońskiego nacjonalizmu i militarystyki – doktryna kokutai w życiu politycznym Cesarstwa Japonii w latach 1867–1945*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Studia nad Autorytaryzmem i Totalitaryzmem” 2018, nr 40/2.
- Piowarczyk J., *Wobec nowego czasu. Z publicystyki 1945–1950*, „Znak” 1985.
- Reader I., *Identity, Nihonjinron, and Academic (Dis)honesty*, „Monumenta Nipponica” 2003, vol. 58, no. 1.
- Robertson J., *Biopower: Blood, Kinship, and Eugenic Marriage*, w: J. Robertson (red.), *A Companion to the Anthropology of Japan*, Blackwell, Malden, MA 2005, s. 329–354.
- Robertson J., *Blood Talks: Eugenic Modernity and the Creation of New Japanese*, „History and Anthropology” 2002, vol. 13, no. 3, s. 191–216.
- Robertson J., *Eugenics in Japan: Sanguinous Repair*, w: A. Bashford, P. Levine (red.), *The History of Eugenics*, Oxford University Press, Oxford 2010.
- Robertson J., *Hemato-nationalism: The Past, Present, and Future of „Japanese Blood”*, „Medical Anthropology” 2012, no. 31, s. 93–112.

- Roebuck K., *Japan Reborn: Mixed-Race Children, Eugenic Nationalism, and the Politics of Sex*, Columbia University, 2015.
- Smith A.D., *Kulturowe podstawy narodów. Hierarchia, przymierze i republika*, przeł. W. Usakiewicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2009.
- Sugalska I., *Eugenika. W poszukiwaniu istoty niemieckiego totalitaryzmu*, Wydawnictwo Naukowe Bogucki, Poznań 2015.
- Sugimoto Y., *An Introduction to Japanese Society*, Cambridge University Press, Cambridge–New York–Melbourne 2010.
- Tsuchiya T., *Eugenic Sterilizations in Japan and Recent Demands for An Apology: A Report*, „Ethics and Intellectual Disability” 1997, vol. 3, no. 1.
- Yamamoto K., *The Myth of “Nihonjinron”, Homogeneity of Japan and Its Influence on the Society*, CERS Working Paper 2015, <https://cers.leeds.ac.uk/wp-content/uploads/sites/97/2016/04/The-myth-of-%E2%80%9CNihonjinron%E2%80%9D-homogeneity-of-Japan-and-its-influence-on-the-society-Kana-Yamamoto.pdf> (dostęp: 17.02.2019).